

Cahana gəlmədən məqsəd nədir insana, bilməm ki?

Hadi Allah eşqinin en yüksək qatında idi; yaşadığı həyatın bir imtahan təsiri bağışlaşması da bu eşqin bir Allah atası olduğu qənaətini ortaya qoyur. Daim Allah-insan münasibətləri barədə fikir yürütdüyü üçün ölməz şair bələ bir eyhama işaret etib:

**Cahana gəlmədən məqsəd
nedir insana, bilməm ki?
Həqiqətmə bu xilqət, yoxsa
bir efsanə, bilməm ki?**

Hadini Füzuli ilə eyniləşdirənlər heç de yanılmayıblar. Doğrudan da, Hadi dili sırf Füzuli dilidir, Hadi üslubu sırf Füzuli üslubudur.

Manaf Süleymanovun qeydlərindən: «...Məhəmməd Hadi Türkiyədə olarkən gördüklerindən dehşətə gelir. Axtardığı mücərrəd həqiqəti, utopik hürriyyəti burada da tapa bilmir... Onun məqələləri qaraqırıuhçuları duyuq salır. Qadın hüququ, qadın azadlığı barədə yazdığı şeirlər səs-küye səbəb olur. Böyük ümidiylərle getdiyi İstanbulda

başına olmazın müsibətlər gelir. Yüksek rütbe sahibini təhqir etmək üstündə onu həbse alırlar ve Salonik şəhərinə sürgün edirlər. Yunanlar Hadinin elinin ince və ağı olmasından, nəzakət ve reftərindən onu türk casusu hesab edir, öldürmək isteyirlər. Bir yunan keşisi onu himayəsinə alıb, xilas edir.

Hadi Salonikdə, sürgündə olanda çox ağır və acı həyat keçirir. Günlerde

ac qalır. Sürgündən qayıdan sonra İstanbulda qalmır, vətənə - Bakıya döñür. Məğrur şair sarsılır, ağır iztirab, cismanı zəiflik, ehtiyac onu üzür, axırdı ruhi xəstəliyə tutulur. Ruhi xəstəxanada yatır. Müalicə olunub, xəstəxanadan çıxdığı vaxt Birinci Dünya müharibəsi başlayır. Məhəmməd Hadi Səlib Əhmər (qırmızı xaç) dəstəsələr kənöllü cənub-qərb cəbhəsinə gedir. Imperialist müharibəsinin dəhşətlərinin canlı şahidi olur.

Məhəmməd Hadi 1918-ci ildə cəbhədən Gəncəyə qaydır, baş verən dəyişiklikləri görür, əsrənən geri, hadisələrdən kənardə qaldığımızı kədərlər yazır:

İmzasını qoymuş miliət
evraqı-həyatə,
Yox milətimin xətti bu
imzalar içinde.

O, müsəlman alayına imam təyin edilir. Görənlər nəql edirdi ki, Hadi əynində çərkezi çuxa, belində şəmşir, papağının dövrəsində nazik sarğı,

yəherli atın üstündə uzaqdan nəzərə çarparıdı...

Sual olunur: Hadi nə üçün cəbhədən birbaşa Gəncəyə qaydır? 1902-ci ilin soyuq qış gündündə baş verən dehşətli zəlzələdən sonra Gəncəyə köçdüyü üçün mü? Yoxsa Şamaxıda - doğulduğu yurdda çəkdiyi acı iztirablar, göründüyü xəyanət səbəbindənmi? Hər halda, Hadinin ölümündə inciyib getdiyi Şamaxı da onu acı girdablarda üz-üzə qoyan tale qədər günahkardır...

Başqa bir mənbədən:

Deyilənə görə, 1966-cı ildə Məhəmməd Hadinin nəşinin qalıqları Gəncə çayının sağ sahilinə köçürüllər və oradakı büst üzən illər şairin qəbirüstü abidəsi kimi tanınır. Ancaq arxiv sənədlərində Hadinin mezarının orada olması ilə bağlı heç bir qeyd yer almayıb.

Mövcud şübhələri aradan qaldırmak üçün şəhər ziyalılarının müraciətindən cavab olaraq 4 avqust 2015-ci ildə məsul şəxslərin iştirakı ilə komissiya yaradılıb, Hadinin mezar və cəsədinin qalıqlarının dəqiqləşdirilməsi məqsədi-

le Gəncə çayının sağ sahilində 12 kv.m sahədə və 2.5 m dərinlikdə qazıntı işləri aparılıb. Lakin heç bir qəbir, yaxud sümük belə tapılmayıb.

Özəyini unutduğum bir mənbədə de deyir ki, «iyirminci ilde Qızıl Ordu Gəncəyə girəndə Hadi atların ayaqları altında ażılıb ölüb, onun heç qəbri da qalmayıb». Hadi Gəncə qiyamını görüb, lakin o qiyamın iştirakçısı olmayıb. Həmin ərəfələrdə Hadi çox ağır səfəlet içinde, ac-yalavac, sərgərdan olub. Qiyamdan bir neçə gün sonra Gəncədə bir köpünün altını guya şaxtadan donmamaq üçün özünə sığınacaq edib, fəqət iliyinə işləyən kəskin souqdan donub, vəfat edib. Gəncədən olan Abdulla adında yaşlı bir kişi əvvəl dedi ki, qayınatı Hadinin cəsədini ac illərin yedyini öz gözleri ilə görüb.

Hadi da İmaddadın Nəsimi kimi sənki bu cahana sığmadı. Şamaxı(lar) öz köksündə Hadi kimi bir gövhəri görmedi (görmək istəmeddi)...

Hadini Şamaxıdan ayıran səbəblər vardi... Bəli, heç nə səbəbsiz olmur...

Beləcə, Şamaxının Hadi adında didərgin bir oğlunun ruhu (bu gün de) Şamaxı hüdudlarında küskün, pərişan haldə dolanır...